

ENCIKLIKA »CENTESIMUS ANNUS«: PRIKAZ GLAVNIH TOČAKA, NOVOSTI I EVENTUALNI NEDOSTACI

Dr. Josip JELENIĆ, S.I.

UVODNA RAZMIŠLJANJA

Crkva, kao mudri i djelotvorni partner u izgradnji društva utemeljenog na društvenoj pravdi, nije samo pasivni promatrač ljudskog putovanja, nego djelotvorno sudjeluje u odgajanju savjesti ljudi u njihovu zauzimanju za objektivne zahtjeve pravde i solidarnosti koji proizilaze iz ljudskog dostojanstva.

Pod tim vidom treba promatrati i društveno učenje Crkve – od »Rerum novarum« (odsad u tekstu pod nazivom RN) do »Centesimus annus« (odsad u tekstu pod nazivom CA) – koje se rađa »iz susreta evanđeoske poruke, i njezinih zahtjeva... i u pravdi s proizilazećim problemima društvenog života«.¹ Riječ je o upotrebi ljudske mudrosti i znanosti koja vodi računa o tehničkim vidicima problema, a koje uvijek prosuđuje s etičkog stajališta. Prema tome, društveni nauk Crkve je, u prvom redu, usmjeren prema *akciji* i razvija se u funkciji promjenljivih okolnosti svijeta i povijesti.

U kontekstu neprekinutoga društvenog naučavanja, počevši od RN Lava XIII. prije sto godina, treba analizirati i zadnju socijalnu encikliku CA Ivana Pavla II, koja je upravljena bilo apstraktnom razmišljanju o tome koji je gospodarski sustav najbolji bilo izravno čovjeku u akciji koji se svaki dan muči u traženju odgovora na vlastite potrebe (koji ustaljuje ugovore, razmjene i suradnju s drugima, koji se izlaže rizicima novih rješenja, koji trpi zbog nanesene mu nepravde, koji spoznaje da ju je i sam jednom počinio) i koji ne prestaje smatrati se »posjednikom« smisla za dobro i pravednost.

CA^{1a} je zgodna sinteza onoga što se smatra društvenim naukom Crkve i to u kontekstu aktualne svjetske situacije: sinteza u kojoj je pokazana etika političke i društvene ekonomije kao i ekonomije država našega vremena, uz davanje smjernica za daljnje razvijanje društvenog nauka.

1 Usp. *Il Regno*, br. 10, 1991, str. 322.

1a Enciklika Ivana Pavla II. »Centesimus annus« objavljena 1. svibnja 1991, podijeljena je na Uvod i šest poglavlja: 62 broja ili paragrafa potpomognuta sa 116 bilježaka.

Poblize o cilju svoje enciklike govori i sam Papa bilo u uvodnom dijelu (br. 3) bilo u završnom dijelu (br. 62), a što bi se moglo formulirati kao *trodimenzionalno*.

Prvo: *osvrt unatrag* na prijedeni put, od RN do danas. To je svojevrsna zahvala Bogu za baštinu društvenog naučavanja izrečenu preko ponovnog iznošenja na vidjelo »plodnosti načelâ... koja pripadaju u doktrinalno nasljeđe Crkve« (CA 3).

Drugo: *pogled uokolo*, tj. razmatranje sadašnjeg trenutka, odnosno »novih stvari« koje (su) se (dogodile) događaju a u čitanju i shvaćanju kojih treba iskoristiti sve bogatstvo misli i djelovanja iz prošlosti. Treba utvrditi i vrednovati, s punom pozornošću, duboke gospodarske, društvene, političke i kulturne promjene sve do mjere u kojoj pomažu u rješavanju novonastalih problema. Drugim riječima, riječ je o analizi događaja nove povijesti.

Treće: *pogled u budućnost* punu »nepoznanica i obećanja što izazivaju našu maštu i stvaralaštvo potičući i našu odgovornost kao učenikâ 'jedinственог Učitelja' Krista, da pokazujemo put, da navješćujemo istinu i da posredujemo život što je On sam« (CA 3). Konkretno to znači: obnoviti osobnu i zajedničku zauzetost na dobro svih ljudi.

Enciklika je, uz Uvod (br. 1–3), podijeljena na šest poglavlja, koja, ako se promatraju sa stajališta gore spomenutoga »todimenzionalnog« vidika, mogu biti svrstana prema sljedećem redu: *prvo poglavlje* »Karakterističnosti« (»*Re-rum novarum*«), br. 4–11 i djelomično *drugo poglavlje* »Prema stvarima« (»*Ad res*«), br. 12–18, čine, vremenski gledano, sustavno rađanje društvenog naučavanja Crkve primijenjenoga na probleme i događaje određenoga (prošlog) vremenskog razdoblja.

Od br. 18. *drugog poglavlja*, zajedno s *trećim*, *četvrtim* i djelomično *petim* poglavljem, govor je o bližoj prošlosti, sadašnjosti i okrenutosti prema budućnosti. *Treće poglavlje* »Godina 1989«, br. 22–29, posvećeno je promjenama u bivšim komunističkim zemljama koje su promatrane kao pouka i izazov za sadašnjost, ali i za budućnost. *Četvrto poglavlje* »Privatno vlasništvo i opća namjena dobara«, br. 30–43, zajedno s dijelom *petog poglavlja* »Država i kultura«, br. 44–52 (48), namijenjeni su konkretnim problemima i pitanjima vezanim za gospodarski sektor i političke institucije vlasti.

Posljednji brojevi *petog poglavlja* i *šesto poglavlje* »Čovjek je put Crkve«, br. 53–62, predstavljaju skup smjernica koje trebaju usmjeravati naš hod u budućnost.²

Svrha ovog izlaganja jest *sumarna analiza* pitanja, problema, smjernica i rješenja iznesenih u enciklici. Drugim riječima, ne namjeravam ulaziti u pojedinosti jer će to biti učinjeno u drugim predavanjima.

Nadalje, u izlaganju ću slijediti, koliko je to moguće, spomenutu trodimenzionalnu podjelu: trostruki vidik.

2 Dakako da je ovakva podjela samo jedna od mogućih, ovisno o tome s kojeg se stajališta razmišlja o enciklici. Nadalje, granice između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti nisu matematički povučene, nego se dotiču i isprepliću.

I. OSVRT NA PROŠLOST

Obuhvaća prvo poglavlje »Karakteristične crte 'Rerum novarum'«, br. 4 do 11 i dio drugog poglavlja »Prema današnjim 'novim stvarima'«, br. 12–18.

Pitanja vezana uz *radnika, rad, privatno vlasništvo*

Milje u kojem nastaje RN: potkraj prošloga stoljeća Crkva se suočava s povijesnim procesom velikih promjena i preobrazbi na političkom, gospodarskom i društvenom području, koje će, uz postojeće ideologije, »prisiliti« Crkvu (gurnuti je u vrtlog) da se djelotvornije uključi u zbivanja svoga vremena, tj. da se pobliže odredi prema novom shvaćanju društva, države i autoriteta.

Najočitije promjene zbivaju se na gospodarskom području, gdje se otvaraju »nove stvari« koje donose čovjeku bogatstvo i blagostanje, ali i »dobitak« kao jedino mjerilo vrednovanja.³ Rad postaje »robom« koja se prodaje i čija prodaja ovisi o »ponudi« i »potražnji«, o posvemašnjoj ekonomskoj slobodi (prema načelu *laissez faire*), što izaziva podijeljenost društva. Politička vlast ujedinjuje se s ekonomskom u ozakonjenju poretka društvene nepravde, kojom su pogođeni najviše siromašni, radnici, proletari. U takvoj situaciji diže svoj glas Lav XIII. svojom enciklikom RN u kojoj, preko »radničkog pitanja«, ulazi u vrednovanje i rješavanje nastalih društvenih, gospodarskih i političkih pitanja, dakako u svjetlu evanđelja.

Ovdje valja jasno istaknuti da Lav XIII. nije bio protiv »novih stvari« ili ako hoćemo ići negativnim putem, on je protiv »novih stvari« ako su one uzrok sukoba između rada i kapitala, između radnika i profitera, između građana i javne vlasti. Njegova zabrinutost i zauzetost išla je za tim da bogatstvo »novih stvari« bude pristupačno svima, što je bitno utjecalo na glavni cilj enciklike, tj. *definiranje prava rada* nasuprot dvjema vladajućim ideologijama njegova vremena: »ekonomskom liberalizmu« (ili liberalnom individualizmu), koji je podlagao prava rada zakonima tržišta (ponuda i potražnja u konačnici će odlučiti koja su prava rada izvodiva a koja se ne mogu ostvariti), i *socijalizmu* (ili socijalističkom kolektivizmu), koji je podlagao prava rada jednoj unaprijed određenoj nužnosti (volji radničke klase i diktaturi proletarijata).⁴ Nasuprot ovim dvjema ideologijama, RN definira »prava rada čovjeka« na temelju njegove »osobnosti i dostojanstva« (RN 29), a koja proizlaze iz činjenice da je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju (RN 32).⁵ Takav pristup omogućuje da se riješi sukob između rada i kapitala u *pravdi*, koja je temelj mira i jedinstva. Time Lav XIII. osuđuje, a Ivan Pavao II. prihvaća takvo stajalište, klasnu borbu kao način rješavanja problema i sukoba (RN 109).

Sukob između rada i kapitala poslužio je Lavu XIII. da naglasi i vrednuje *dostojanstvo i rada i radnika*: rad je »čovjekova djelatnost usmjerena prema zbrinjavanju potrebâ života, posebno da ga sačuva« (RN 130; CA 5). Time je

3 »Nove stvari« su: napredak industrije, novi putovi otvoreni raznim zanimanjima, promijenjeni odnosi između radnika i gospodara, gomilanje bogatstava u rukama nekolicine uz bijedu mnoštva... (RN 97).

4 Usp. *L'Osservatore romano*, 25. svibnja 1991, str. 1.

5 Neka »prava rada« prema RN 30–34: pravo na pravednu plaću, na radno mjesto i radno vrijeme dostojno čovjeka, na stvaranje profesionalnih udruženja... Važno je ovdje naglasiti da je Lav XIII, temeljeći prava rada na dostojanstvu ljudske osobe, usmjerio razvitak ovih prava u društvenom naučavanju Crkve.

rad shvaćen kao nešto *osobno* i pripada pozivu svake osobe. Toj dimenziji rada nadodaje se i »društvena dimenzija« u odnosu na zajedničko dobro.

Na »osobnu dimenziju rada« nadovezuje se *pravo na privatno vlasništvo*, ograničeno sveopćom namjenom zemaljskih dobara (dakle, ne apsolutno) (RN 102; CA 6); čovjekovo pravo da *oblikuje privatna udruženja* (RN 134, 137) i to kao prirodno pravo, odakle dužnost države da ga štiti; *pravo na pravednu plaću*, tj. dostatnu za uzdržavanje radnika i njegove obitelji, a koje ne može biti predmet slobodnog dogovora stranaka »jer je to suprotno dvostrukoj naravi rada kao osobnog i nužnog čina«. ⁶ Ovdje valja naglasiti kako Ivan Pavao II. posebno ističe Lavovu strogost u zahtjevu državi da zaštititi radnika i njegova prava (RN 121–123; CA 8); pravo radnika na slobodno obavljanje svojih *vjerskih dužnosti* (RN 128; CA 9). ⁷

Pitanja vezana na liniji: *država – građani – autoritet*

U sklopu »radničkog pitanja« RN govori i o odnosu države i građanstva, tj. autoriteta i građana. Na toj relaciji Lav XIII. analizira važeće ekonomsko-političke sustave svoga vremena: liberalizam i socijalizam. O zadnjem se govori u sklopu utvrđivanja prava i naravi privatnog vlasništva, a o prvome u sklopu dužnosti političkih institucija društva, osobito države (RN 99–105, 130, 135; CA 10). Obje enciklike naglašavaju *dužnost* države da se brine za *sve* građane, a ne samo za maleni dio bogatih: RN ističe brigu države za slabe i siromašne, gdje spadaju i radnici (br. 135), a CA, preuzimajući učenje RN, ističe valjanost i vrijednost Lavovih sudova o državi za današnje vrijeme i to u prvom redu »zbog novih oblika siromaštva u svijetu« (CA 10) kao izazovu »*solidarnosti*«, koja se danas pokazuje jednim od temeljnih načela kršćanskog shvaćanja društvene i političke organizacije« (CA 10). ⁸ Dužnost je, dakle, države »da bdije nad zajedničkim dobrom«, što ne znači da svaki socijalni problem mora rješavati država, koja je samo »instrument« i zato ograničenog djelovanja (CA 11). Drugim riječima, obje enciklike protive se bilo *statalizaciji* sredstava za proizvodnju (koja bi svakoga građanina svela na »komad« velikog mehanizma) bilo ponašanju države prema načelu »*laisse faire*«: traže se pravedne reforme koje uključuju prihvaćanje odgovornosti i društva i države (RN 26–29; CA 15). A da bi država mogla pravo obavljati svoju ulogu, mora se u

6 »Rad... ukoliko je *osoban* pripada među raspoloživosti što ih svatko ima što se tiče vlastitih sposobnosti i silâ, dok njime ukoliko je *nužan* upravlja važna dužnost što je svatko ima da se 'drži na životu'; 'odatle nužno potječe pravo da čovjek sebi stekne sredstva za život, koja se kod siromašnog puka svode na plaću za vlastiti rad'« (RN 13s; CA 8).

Nažalost, konstatira Ivan Pavao II, još i danas je prisutan *duh sebičnosti* (iz vremena Lava XIII) u ugovaranjima između radnikâ i gospodarâ »u kojima se niječe najosnovnija pravda u radu malodobnih žena što se tiče radnih sati, higijenskih prilika u prostorijama i pravedne nadnice« (CA 8).

7 Lav XIII. govori o »blagdanskome počinku« (RN 128), što se u CA tumači kao klica načela o pravima na vjersku slobodu, što će kasnije postati predmetom mnogih »deklaracija i međunarodnih konvencija (Opća deklaracija o pravima čovjeka, Deklaracija o otklanjanju svakog oblika nesnošljivosti i diskriminacije utemeljene na religiji ili na uvjerenjima), saborskih deklaracija i crkvenog učiteljstva« (usp. CA 9).

8 O *državi* će biti više govora u zadnjem dijelu izlaganja. Zanimljiv je razvitak shvaćanja i određivanja pojma »*solidarnost*«: za Lava XIII. to je »*prijateljstvo*« (RN 18), za Pija XI. »*socijalna ljubav*« (QA 138, 142), za Pavla VI. »*civilizacija ljubavi*« (PP 73, 80), za Ivana Pavla II. »*solidarnost*« (CA 10).

svom djelovanju izravno voditi načelom *supsidijarnosti*, a neizravno načelom *solidarnosti*, što pomaže usklađivanje gospodarskog rasta s većim poštivanjem ljudskog dostojanstva. Spomenimo ovdje i nezaobilaznu ulogu *sindikata i radničkih pokreta* koji se smještaju u prostor između država i društva (radnih ljudi) a »služe razvitku vjerodostojne *kulture rada* te pomažu radnicima da sudjeluju na potpuno ljudski način u životu poduzeća« (RN 20; CA 16).

Na kraju ovog nizanja prava rada možemo reći da su elementi koji čine kontinuitet društvenog naučavanja Crkve: ispravno poimanje privatnog vlasništva, rada, ekonomskih procesa, stvarnosti države i stvarnosti samoga čovjeka. Upravo ovo zadnje – ispravno poimanje ljudske osobe i njezine jedinstvene vrijednosti – postat će »vodič« i za CA: postoje naime prava koja proizilaze iz same čovjekove biti.

Tako baš na temelju tih »trajnih prava i načela« Ivan Pavao II. analizira događaje iz 1989/90, koji se mogu protumačiti samo »na temelju prijašnjih prilika, koje... kristaliziraju ili potvrđuju predviđanja Lava XIII, i znakova, sve više zabrinjavajućih, što su ih naučavali njegovi nasljednici« (CA 12).

Što je Lav XIII. predvidio, prema CA? Negativne političke, gospodarske i socijalne posljedice društvenog poretka kojeg je propovijedao socijalizam još puno prije nego se pretvorio u moćnu totalitarnu državu: papa je uočio zloču »socijalističkog rješenja koje dokida privatno vlasništvo (provodi prisilnu kolektivizaciju) i čini čovjeka robom. Ivan Pavao II, nadovezujući se na Lavovo učenje i analizirajući raspadanje režima realnog socijalizma, 1989. zaoštava problem ističući *antropološki karakter zablude socijalizma*.⁹ U čemu se sastoji ta »zabluda« ili u čemu se sastoji »socijalističko« shvaćanje osobe? Čovjek je, prema socijalizmu, djelić (komad, molekula, atom) društvenog organizma: dobro pojedinca *posve* je podređeno funkcioniranju društveno-ekonomskog mehanizma, isključujući tako njegovu slobodu i odgovornost u odlučivanju. Čovjek je dakle »skup društvenih odnosa«, a ne osoba, tj. slobodni subjekt moralne odluke koji stvara društveni poredak, što konkretno znači da društvo stvara čovjeka, a ne obrnuto.¹⁰ Time se niječe i osobna sloboda i pravo na privatno vlasništvo, jer čovjek, lišen svega što bi mogao nazvati svojim i mogućnosti da sebi uzdržava život svojom inicijativom, postaje ovisan o društvenom stroju i o onima koji njime upravljaju. To mu otežava da prepozna svoje

9 »U Marksovoj kritici društvenih odnosa kao temeljni problem ne postavlja se bijeda, nego gubitak ljudske subjektivnosti... Kritizirajući kapitalističke odnose on je predložio vlastitu antropološku koncepciju: 'model kolektivnog Prometeja'. Taj novi Prometej morao je osloboditi čovječanstvo od otuđenja, stavljajući u središte pozornosti odlučujući karakter društveno-ekonomskih događanja. Umjesto apstraktnih filozofskih termina o ljudskoj naravi, uvodi se konkretni opis društvenih struktura i uzajamnih relacija između članova kolektiva. Temeljni element marksističke vizije prometejizma bio je izrađen od koncepcije 'podruštvovljene prirode' koja je morala rastumačiti sve bogatstvo ljudske kulture pozivajući se na društvene događaje i gospodarske čimbenike. Ona je također određivala i oblike reakcije protiv otuđenja čovjeka, lišenog vlastitog dostojanstva, što je sve trebalo dovesti čovjeka njemu samome. Ovaj proces trebao se ostvariti zahvaljujući zajedničkoj klasnoj borbi, a ne putem solidarnosti između ljudi nadahnutim idejama humanizma...« (*L'Osservatore romano*, 29. 5. 1991, str. 1, 4).

10 O odnosu i povratnom djelovanju društva na osobu usp. S. Bernal, »Società e strutture di peccato«, u: S. BASTIANEL, priredio, *Strutture di peccato*, Piemme, Casale Monferrato, 1989, str. 41–42.

ljudsko dostojanstvo i smeta mu u izgradnji vjerodostojne ljudske zajednice ili društva, jer se čovjekova osobnost i društvenost iscrpljuju u političkoj organizaciji kakva je država.

Nasuprot takvom »socijalističkom shvaćanju osobe« i Lav XIII. i Ivan Pavao II. naglašavaju *kršćansko shvaćanje osobe*, prema kojem se »čovjekova društvenost« ne iscrpljuje niti u jednoj društvenoj i političkoj organizaciji kakva je država, nego ima svoj korijen u Božjoj zamisli o čovjeku koji se ostvaruje u raznim grupama između pojedinca i države (obitelj, ekonomske, političke, socijalne, kulturne grupe) koje posjeduju svoju vlastitu autonomiju. Riječ je o »subjektivnosti društva« koju je, zajedno sa subjektivnošću pojedinca, uništio realni socijalizam (CA 13).

Prema CA prvotni uzrok pogrešne koncepcije osobe i »subjektivnosti društva« jest *bezboštvo ili ateizam*, iz čega proizlazi i izbog sredstava djelovanja svojstvenih socijalizmu, tj. *klasnoj borbi*, a koje je odbacio RN (br. 3–4). Ovdje se Ivan Pavao II. poziva na svoju encikliku »*Laborem exercens*«, br. 11–15, prema kojoj ne odbacuje *a priori* svaki sukob: priznaje njegovu pozitivnu ulogu, ali samo kad se oblikuje kao »borba za socijalnu pravdu« (LE 11).¹¹ Društveni nauk Crkve odbacuje dakle klasnu borbu u socijalističkom duhu shvaćenu jer ona odbija poštivanje dostojanstva osobe u drugome, isključuje razborit dogovor i traži interese samo jedne strane, što se postavlja kao »opće dobro«. (Klasna borba u svojim višim stadijima poprima oblik »militarizma« i »imperijalizma«.)

Imajući na umu, s jedne strane, upozorenja Lava XIII. s obzirom na zablude socijalističkog shvaćanja osobe, vlasništva, države i društva i, s druge strane, promjene iz 1989, Ivan Pavao II. ističe da ljudi iz vremena RN nisu prihvatili proročki navještaj što ga je ponudila ta enciklika, iz čega će proizaći nevolje koje dosežu sve do danas (CA 16). Riječ je o činjenici da su se duhovni uvjeti društva (počevši od Lavovih vremena) promijenili ulaskom racionalizma, koji ne samo da je odvojio um od vjere nego ga je otrgnuo također od njegove povezanosti s Bogom (bezboštvo) i na taj način modificirao pojam *autoriteta*. Ne postoji više moralna poslušnost. Sloboda je preuzela vlast nad istinom (RN 4; CA 17) s tragičnim posljedicama kroz dva svjetska rata u obliku bezgranične afirmacije vlastitog interesa, »militarističkog bjesnila i fanatičkog nacionalizma« kao očitovanja ideologije mržnje koja svoje opravdanje nalazi u bezboštvu (CA 17).

II. RAZMATRANJE SADAŠNJOSTI

I u ovom dijelu, kao i u prethodnom, Ivan Pavao II. analizira sadašnjost crpeći nadahnuće iz prošlosti: sadašnjost i prošlost se isprepliću.

Papa opisuje situaciju uoči drugoga svjetskog rata kao vrijeme »mira« prožetog ludom trkom u naoružanju, blokovskom logikom, sukobima i neslogama u zemljama Trećega svijeta i njihovom militarizacijom. Društveno stanje većine ljudi graniči s očajem. Poslije rata dva su »problema«: širenje komunizma (totalitarnog oblika organiziranja društva) i nastojanje nekih zemalja u uspostavljanju

¹¹ Već je Pio XI. u »*Quadragesimo anno*« učinio sličnu razliku: »Klasna, naime, borba, kada se suzdržava od nasilničkih čina i osvetničke mržnje, pretvara se malo-pomalo u častan razgovor, utemeljen na traženju pravde« (br. 114).

ljanju demokratskog društva (s ekonomijom slobodnog tržišta i zdravim gospodarskim rastom) s namjerom da se otupi oštrica komunističkog širenja i to preko izgradnje sustava »nacionalne sigurnosti« (uz jačanje uloge države, a time i rizika da se razori sloboda i one vrijednosti osobe u ime kojih se valja oduprijeti marksizmu) ili stvaranjem društva dobrobiti ili blagostanja, tj. potrošačkog društva (koje nastoji pobijediti marksizam pukim materijalizmom, isključujući duhovne vrijednosti) (CA 19). Dakako da CA oba ova »pokušaja« nadilaženja marksizma kvalificira jednakima marksističkom modelu ukoliko nižeću autonomiju osobe i vrijednost morala, prava, kulture i religije te time svode čovjeka na »sferu ekonomije i zadovoljavanja materijalnih potreba« (CA 19).

Na djelu je također proces dekolonizacije, tj. političkog i ekonomskog oslobađanja. Nažalost, ističe Papa, to znači istodobno i istinsku nezavisnost i izgradnju slobodnog i demokratskog društva. Naprotiv, sebičnost i gramzivost bogatoga demokratskog Zapada čini da socijalizam ponovno nalazi plodno tlo u novonastalim zemljama (usp. CA 20).

Ipak, kroz svu tu i tako zamršenu političku, društvenu, gospodarsku i kulturnu situaciju, prema CA, raste osjećaj odgovornosti za ljudska prava (usp. str. 5, bilješka 7. ovog izlaganja).

Ovakva cjelokupna situacija služi Ivanu Pavlu II. kao polazna točka i kao pozadina u tumačenju raspada komunističkih režima u Srednjoj i Istočnoj Europi, koji imaju važnost za cjelokupnu svjetsku situaciju. To je početak mukotrpnog puta »prema političkim oblicima veće pravde i većeg sudjelovanja«, pri čemu je nezaobilazan doprinos Crkve preko zalaganja »u obrani i promicanju pravâ čovjeka« kroz dijalog i solidarnost (usp. CA 25).

Čimbenici koji su doveli do raspada komunističkog imperija:

– *povreda prava rada*: što je dovelo do mirnog otpora pri čemu je služilo oružje istine i pravde (što je u skladu s društvenim naukom Crkve: »Neka se ljudi nauče boriti za pravdu bez nasilja, odričući se klasne borbe u nutarnjim razmiricama, kao i rata u onim međunarodnim« /CA 23/);

– *nedjelotvornost gospodarskog sustava*: kao izravna posljedica kršenja ljudskih prava na slobodnu inicijativu, vlasništvo i slobodu u gospodarskom području;

– *nijekanje čovjekove kulture i nacionalne dimenzije*: čovjek se ne može razumjeti polazeći samo od ekonomske dimenzije, nego ga shvaćamo preko njegove kulture, jezika, povijesti i stavova što ih zauzima prema temeljnim događajima života (rođenje, ljubav, rad, smrt). Kultura je samo način kako odgovoriti na pitanje o smislu osobne egzistencije, tj. stav što ga čovjek zauzima pred tajnom Boga. (Prema tome, ako se to pitanje ukloni, razara se kultura i moralni život nacije. Upravo zato borba za prava rada povezala se s borbom za kulturu i nacionalna prava.);¹²

– *duhovna praznina* što ju je izazvalo bezboštvo (što Papa drži bitnim).

Osim čimbenikâ Papa upozorava i na *moгуće (pozitivne) posljedice*:

– *intenzivnije susretanje Crkve i radničkog pokreta (svijeta)*, što rezultira oživljavanjem temeljnih vrijednosti kao što su dostojanstvo rada i čovjeka te čovjekove slobode u izboru. (Papa vrlo dobro zna da nestankom marksizma nisu nestale i nepravde u svijetu, stoga Crkva nudi ne samo svoj društveni nauk nego i svoje konkretno zalaganje na rješavanju društvenih, političkih i

12 O kulturi će biti više govora u zadnjem dijelu.

gospodarskih problema.) To je izazov Crkvi da traži i promiče »vjerodostojnu teologiju integralnoga ljudskog oslobođenja« (CA 26);

– pad marksizma *razbio je »blokovsku podjelu«*, što je dovelo do sve veće upućenosti jednih prema drugima u traženju mira, blagostanja i potvrde ljudskog dostojanstva (CA 27);

– *opasnost ponovnog rasplamsavanja nagomilane mržnje*, u bivšim komunističkim zemljama, ukoliko ne bude prisutna odlučnost u svjedočenju istine. (Treba imati na umu da je komunizam ili uništio ili posve obezvrijedio temeljne kreposti vezane za gospodarsko područje kao istinitost, povjerenje, mogućnosti i radinost.)¹³ U tom kontekstu Ivan Pavao II. ističe dužnost da same »novooslobođene zemlje« budu svoj prvi i najvažniji čimbenik svog vlastitoga razvoja, uz, dakako, pomoć zapadnih zemalja.¹⁴ U pomaganju bogatih siromašne treba »napustiti mentalitet koji siromašne – osobe i narode – smatra tere- tom i nezahvalnim namenicima koji žele potrošiti što su drugi proizveli... Uz- dizanje siromašnih velika je prilika za moralni, kulturni i ekonomski rast cijelo- log čovječanstva« (CA 28).

Privatno vlasništvo i sveopće određenje dobara

Pomoć ovih dvaju elemenata CA iznosi glavne oznake ekonomskog djelovanja, probijajući zatvorenost mnogih ustaljenih shema koje su se kristalizirale tijekom prošlih sto godina dijalektičkih kontrapozicija i političkih napetosti.

Prihvaćajući rezultate najoštrijih suvremenih analiza CA polazi od činjenice da je odlučujući produktivni čimbenik ekonomije, tehnoloških promjena i općeg tržišta upravo *ljudski faktor* (usp. CA 32), što se očituje i u *posjedovanju i raspo- laganju dobrima*. Govor je dakle o privatnom vlasništvu – izvorima i vrstama – u čemu CA preuzima učenje RN, tj. o njihovoj nužnosti i relativnosti.¹⁵

Izvor privatnog vlasništva i općeg određenja dobara, prema CA, nalazi svoje opravdanje u *Božjem činu* stvaranja zemlje i čovjeka i zatim predavanje stvorenoga čovjeku da njime upravlja i služi se. Treba naglasiti da je Bog dao zemlju *cijelom* ljudskom rodu, iz čega proizilazi »sveopća namjena dobara«. (Božjoj velikodušnosti čovjek odgovara svojim zalaganjem i radom. Prisvaja si dio zemlje što ga je stekao svojim radom, što postaje izvor individualnog vlasništva. Tako su *zemlja i rad* na početku svakog društva. Naglasimo još i to, dok je prije izvor bogatstva bila zemlja, danas je to *ljudski rad* kao čimbenik materijalnih i nematerijalnih bogatstava, preko čega dolazi do sve većeg izražaja *međuvpisna dimenzija* ljudskog djelovanja.)

Danas se sve više naglašava, osim vlasništva nad kapitalom, *vlasništvo spoznaje, tehnike i znanja*, koje postaje glavni izvor bogatstva industrijaliziranih

13 Solidnu analizu »rezultata« komunizma u bivšim komunističkim zemljama daje prof. Adam Zak, »Fede e giustizia: Le sfide ai cristiani dell'Europa Orientale«, u: *La Civiltà Cattolica*, 21. 12. 1991, br. 3396, str. 580–584.

14 Ovo treba imati na umu i u hrvatskoj poslijeratnoj obnovi: već sada treba ljude tako odgajati da shvate te djeluju i rade u prvom redu sami na obnovi i stvaranju budućnosti, a tek tada da traže pomoć izvana.

15 »Privatno vlasništvo« prisutno je u svim socijalnim dokumentima Crkve: Rn 6–8; QA 44–52; MM 104–112; PT 21; Gaudium et spes 71; PR 23; LE 14; SRS 42.

zemalja, što je osobito vezano uz slobodno poduzetništvo ukoliko su invencija i inovacija, tj. sposobnost da se navrijeme znaju potrebe drugih ljudi (zanimanje za druge – dimenzija ljubavi) i kombinacija proizvodnih čimbenika koji su najprikladniji da ih zadovolje (inventivnost i inovacija) (usp. CA 32).^{16a} Ekonomskim rječnikom izrečeno, to znači stvaranje *poduzetničke ekonomije* u temelju koje je sloboda osobe koja se izražava u ekonomskim odnosima.¹⁶

Pri analiziranju procesa sve većeg pridavanja važnosti čimbeniku »čovjek«, Papa ističe nekoliko stvari:

- mnogi ljudi ne posjeduju sredstva koja bi im dopuštala da se djelotvorno uključe i okoriste procesom napretka, što uzrokuje sve veće raslojavanje društva;

- mnogi su (zbog raznoraznih razloga) nesposobni da se odupru konkurenciji robâ (jačega) na nov način proizvedenih, i tako im prijeti kulturno iskorjenjenje;

- velika se većina opet bori za puku egzistenciju, još su u prvoj fazi kapitalizma, i ne mogu si dopustiti »luksuz« slobodnog poduzetništva;

- drugi opet žive od zemlje, ali je ne posjeduju, pa time niti ne raspolazu njezinom vrijednošću (usp. CA 33).

U kontekstu posjedovanja sredstava i njihova raspolaganja, Ivan Pavao II. ne može a da ne dotakne i pojave koje prate današnje bogato društvo kao, npr.:

- *konzumizam*, drogu, pornografiju, što proizilazi iz izbora proizvodnje i potrošnje kao određene kulture;

- *ekološki problem* stvoren čovjekovim samovoljnim raspolaganjem zemljinih zaliha;

- uništavanje *ljudskog okoliša*, tj. zapuštanje »moralnih uvjeta vjerodostojne ljudske ekologije« (CA 38). Čovjek zaboravlja da mu je Bog dao ne samo prirodu nego i njega samoga, »te stoga mora poštivati naravnu i moralnu strukturu kojom je obdaren« (CA 38);

- *otuđenje* ljudske osobe: to je stvarnost i Istoka i Zapada. Na Zapadu to se ostvaruje prekomjernom potrošnjom: čovjeka se upliće »u mrežu lažnih i površnih zadovoljstava«, umjesto da mu se pomogne kako bi stekao vjerodostojno i konkretno iskustvo svoje osobnosti. *Otuđenje* nastaje također u *radu* kad je organiziran tako da se samo »maksimiraju njegovi plodovi i dohoci...« (CA 41). Riječ je dakle o *ekonomskom otuđenju*.

Analiziranje spomenutih pojava navelo je analitičare i kritičare CA na pitanje o njezinu preferencijalnom modelu, tj. kapitalizam ili realni socijalizam? Odgovor je jasan: *enciklika ne uzima kapitalizam kao alternativu realnom socijalizmu*. Prema tome, odgovor na pitanje da li CA prihvaća kapitalizam kao svoj »put«, potvrđan je uz uvjet da (takav kapitalistički sustav) »priznaje temeljnu i pozitivnu ulogu poduzetništva, tržišta, privatnog vlasništva i, dosljedno, odgovornost za sredstva proizvodnje, slobodnog ljudskog stvaralaštva« na gospodarskom planu (CA 42). Odgovor je niječan ako se »pod kapitalizmom misli na sustav u kojem sloboda na ekonomskom sektoru nije stavljena

16 Upravo u tom gospodarskom području očituje se kontinuiranost i dosljednost društvenog nauka Crkve, a koji slijedi uzlaznu liniju: *zemlja – kapital* (strojevi, instrumenti) – *čovjek* (u njegovoj uskoj povezanosti sa Stvoriteljem).

16a Više o »poduzetništvu« u: Peter F. DRÜCKER, *Inovacije i posredništvo: praksa i načela*, Globus, Zagreb, 1992.

u čvrst juridički kontekst koji će je staviti u službu integralne ljudske slobode«, čije je središte etičko i religiozno (CA 42). Prema tome, Crkva ne posjeduje »vlastiti model« koji bi mogla ponuditi, nego daje »nezaobilazno idejno usmjerenje – vlastiti društveni nauk, koji priznaje pozitivnost tržišta i poduzeća, ali u isti mah upozorava na nužnost da se oni usmjere prema zajedničkom dobru« (CA 43). To znači da Crkva priznaje »zakonitost naporâ radnika da postignu puno poštovanje vlastitog dostojanstva i veći prostor za sudjelovanje u životu poduzeća« i da mogu »raditi kao samostalni, koristeći svoju inteligenciju i slobodu« (CA 43).

U takvom procesu oblikovanja »modela« prema prijedlozima CA presudnu ulogu imaju *država*, kao politička institucija, i *kultura*, kao nutarnji stav i njegovo očitovanje u čovjekovu životu: država sudjeluje i pomaže u rastu svekoliko društvo koje živi i djeluje u određenoj kulturi. CA, preuzimajući »načela pravne države iz RN (br. 25–29), odbacuje »totalitarnu državu« (čija kultura i praksa uključuju i nijekanje Crkve, jer u totalitarizmu država ne podnosi iznošenje objektivnog kriterija dobra i zla mimo volje vladajućih: »oni sve znaju«). Upravo je *pravna država* i ispravno shvaćanje ljudske osobe uvjet vjerodostojne demokracije, tj. demokratskog sustava koji omogućuje »široko sudjelovanje građana u političkim odlukama«, ali i mogućnost da »biraju i kontroliraju vlastite vladare, tj. da ih zamjene na miran način« (CA 44). Uloga i dužnost te i takve države jesu: jamčiti sigurnost individualne slobode i vlasništva, stabilnog novca i djelotvornih javnih službi; nadzirati i voditi poštovanje ljudskih prava na gospodarskom planu (pri čemu valja znati da odgovornost pripada pojedincima, a ne državi, što opet ne znači da ona nema nikakvih kompetencija); zahvaćati u slučaju kada razni monopoli koče i sprečavaju razvoj (riječ je o tzv. *zamjenskoj funkciji države*). Vjerodostojan demokratski sustav dakle zahtijeva ostvarenje svih uvjeta za unapređenje bilo pojedinca bilo »subjektivnosti društva« stvaranjem struktura sudjelovanja i suodgovornosti.

U ovom kontekstu valja naglasiti da »Crkva poštuje zakonitu autonomiju demokratskog poretka i nema razloga da se prikloni jednom ili drugom zakonskom ili ustavnom rješenju« (CA 47).

S obzirom na *kulturu*, CA naglašava da se čovjek očituje kao biće koje traži istinu, a što je karakteristično za *kulturu nacija*, u što se uključuje i *evangelizacija*.^{16b} Riječ je o trajnom procesu »čišćenja« i »razvijanja« koji ne podnosi nikakvo zatvaranje u sebe ili samozadovoljstvo. (Ako se kultura zatvori u sebe, okamenjuje se u svojim oblicima i nestaje – CA 50).

III. PREMA BUDUĆNOSTI

Iako smo djelomično govorili o budućnosti (usmjerenju djelovanja za budućnost) u prva dva dijela, ipak je zadnje poglavlje CA »par excellence« upravljeno budućnosti. Ono čime se Crkva vodi i daje smjernice za budućnost jest »briga za konkretnog i stvarnog čovjeka... upletena u zamršenu mrežu odnosa suvremenih društava« (CA 54). U tom kontekstu valja shvatiti i naslov zadnjeg poglavlja CA: »Čovjek put Crkve«. S jedne strane, poznavanje čovjeka svrha

16b O problemu evangelizacije usp. Mario TOSO, priredio, *Frontiere della nuova evangelizzazione: la »Centisimus annus«*, Leuman, Torino 1991.

je društvenog nauka Crkve a, s druge strane, poznavanje čovjeka pretpostavlja poznavanje Boga, što znači da je kršćanska antropologija dio moralne teologije koja je nužna u tumačenju i rješavanju aktualnih problema ljudskog suživota. Riječ je dakle ne toliko o teoriji, nego više o motivaciji konkretnog djelovanja (usp. CA 55).

U tom duhu Ivan Pavao II. ne oklijeva istaknuti činjenicu da jedino *vjera* – koja pomaže da se nađu rješenja i da se mogu ljudski proživljavati granične situacije – otkriva čovjeku njegov puni identitet, i da upravo iz nje »izrasta društveni nauk Crkve« (CA 54). Nadalje, iz takvog odnosa »vjera – društveni nauk Crkve« proizilazi evangelizatorska dimenzija društvenog nauka Crkve koji »kao takav nagoviješta Boga i otajstvo spasenja u Kristu svakom čovjeku i, zbog istog razloga, otkriva čovjeka njemu samom...« Samo u tom svjetlu Crkva »se brine za ljudska prava svakoga, za obitelj i za odgoj, za dužnosti države, za nacionalni i internacionalni društveni poredak, za ekonomski život, za kulturu, za rat i mir, za poštivanje života od časa začeća pa do smrti« (CA 54). Upravo zbog svega toga Ivan Pavao II. poziva na temeljitije proučavanje društvenog nauka Crkve i u situaciji gdje Zapad pripisuje pad realnog socijalizma »učinkovitosti« svog gospodarskog sustava, gdje se bivše komunističke zemlje ne snalaze u novonastaloj situaciji i gdje Treći svijet tone u sve veću nerazvijenost i bijedu. Tako »trostruko« označena trenutna situacija pogoduje rastu svih oblika siromaštva: materijalnog, kulturnog i religioznog.¹⁷ Što Crkva konkretno treba raditi u tim i takvim prilikama? Prema mišljenju Ivana Pavla II. Crkva se treba boriti protiv siromaštva *promicanjem pravde* – preko svoga društvenog učenja – potičući sve ljude da u siromahu ne gledaju »teret«, nego priliku za »dobro u sebi, mogućnost većeg bogatstva« (CA 58). Dakle, nije riječ o davanju od svog suviška ili o »velikodušnom« djeljenju milostinje, nego o *dužnoj pomoći* »čitavim narodima da uđu u krug gospodarskog i ljudskog razvitka iz kojega su isključeni ili su u njemu natjerani na rub« (CA 58). To zahtijeva promjenu mentaliteta i ponašanja: riječ je o *pravednosti* da ne uzimam ono što mi ne pripada, a to konkretno znači »mijenjati stil života, modele proizvodnje i potrošnje, ustaljene strukture moći koje danas vladaju društvom« (CA 58).

Kako i na koji način, prema društvenom učenju Crkve, treba kročiti u budućnost, tj. što treba konkretno činiti na pojedinim područjima?

1. Na gospodarskom području

– Ponajprije *razvoj* se ne smije shvatiti isključivo ekonomski, nego u *cjelovitosti čovjeka* (usp. SRS 27–28). To konkretno znači: solidarnim radom izgraditi dostojniji život koji će pomoći porastu dostojanstva i stvaralaštva svake pojedine osobe, njezinoj sposobnosti da odgovori vlastitom pozivu i, stoga, Bo-

17 Logika siromaštva danas se jako promijenila. U zemljama obilja »siromaštvo se bitno pojavljuje kao *situacija ovisnosti* i kao nesposobnost izrade projekata. Siromaštvo je vezano za podjelu vlasti, prestiža i društvenih resursa i pokazuje nadasve društvenu nemoć. Siromaštvo je odsutnost vlasti pregovaranja, nemoć gospodarenja uvjetima življenja, ekonomsko i društveno isključenje, nemogućnost pravljenja projekata. Najviše su pogođeni stari, mladi, nezaposleni, imigranti, kronični bolesnici, hendikepirani, zatvorenici... (usp. *Il Regno*, br. 10, 1991, str. 324).

žjem pozivu, koji je u njemu sadržan, jer »na vrhu razvitka stoji pravo-dužnost da se traži Bog, da se prizna i da se živi prema takvoj spoznaji« (CA 29). To za sobom povlači i priznanje *prava ljudske savjesti*, koju veže jedino istina, a »priznavanje tih prava prvotni je temelj svakog vjerodostojno slobodnog političkog uređenja« (CA 29). Da bi se to ostvarilo, potrebno je: još više zauzeti se na suradnji i solidarnosti između svih zemalja, obuzdati utilitaristički duh u razvijenim zemljama, boriti se protiv svakog oblika religioznog fundamentalizma (ili fanatizma), jer »nikakav pravni napredak nije moguć bez poštivanja naravnog i izvornog prava da se spozna istina i da se živi po njoj« (CA 29).

- *Pravedni pristup međunarodnom tržištu* (problem koji trebaju riješiti pojedine zemlje), koje se ne smije temeljiti na »jednostranom načelu iskorištavanja prirodnih resursa«, obično siromašnih zemalja (na račun kojih bogate zemlje postaju još bogatije), »nego više na vrednovanju ljudskih sposobnosti«, tj. ostvarivati ekonomski rast prema načelu »više biti« (a ne »više imati«) (CA 33).
- Poticati razvoj *slobodnog tržišta* kao djelotvornog sredstva u što djelotvornijem otkrivanju i upotrebi postojećih resursa i njihova što učinkovitija upotreba prema potrebama ljudi (CA 34).
- *Čuvati se »idolatrije slobodnog tržišta«*, tj. prevelikog idealiziranja, uz jasno određivanje njegova dometa, imajući pritom na umu da osim »plativih« i »prodajnih« potreba postoje brojne ljudske potrebe koje nisu za tržište: postoji nešto što se duguje čovjeku jer je čovjek. Upravo »to nešto« može poslužiti kao polazna točka oblikovanja sindikata i drugih radničkih organizacija, koji će braniti radnička – ljudska prava (A 34).
- *Ispravno vrednovati dobitak ili profit*. Crkva ne potcjenjuje i ne omalovažava materijalni dio, tj. profit. Ona se samo zalaže za priznanje »pravedne funkcije profita kao pokazatelja dobrog poslovanja tvrtke«, tj. naglašava da dobit nije jedini pokazatelj stanja poduzeća, nego se mora voditi računa da je poduzeće, prije svega, zajednica ljudi. Znači uz dohodak valja, na prvome mjestu, voditi računa o ljudskim i moralnim čimbenicima (usp. CA 35).
- Kao »*lijek*« *protiv konzumizma* u bogatim zemljama Crkva predlaže: voditi se integralnom slikom čovjeka u zadovoljenju njegovih potreba, tj. materijalno i instinktivno podrediti nutarnjem i duhovnome, za što je nužno hitna kulturna i odgojna akcija. Nije naime »zlo željeti da se živi bolje, ali je pogrešan stil života koji se smatra boljim kada je usmjeren prema imati, a ne prema biti, te želi imati više da bi bilo više, nego da troši egzistenciju u užitku koji je svrha sam sebi« (CA 36).
- *U zauzimanju za okoliš i ljudski okoliš* Ivan Pavao II. ponovno doziva čovjeku u pamet činjenicu da je on samo suradnik Božji u stvaranju (a ne u razaranju), što ga obvezuje da postupa prema nakanama Stvoriteljevim (usp. CA 37). U zaštiti ljudskog okoliša čovjek i društvo moraju se, u prvom redu, zauzeti za obitelj, utemeljenu na braku, jer »u njoj čovjek prima prve i odlučujuće spoznaje o istini i o dobroti, uči što znači ljubiti i biti ljubljen i, stoga, što konkretno znači biti osoba« (CA 39).
- *Vraćanje pojma »otudjenja« kršćanskoj viziji* (govor je o »ekonomskom otudjenju, ali koje djeluje i na drugim područjima), tj. otkriti njegove prave uzroke i otkloniti ga. Prema kršćanskoj viziji, »otudjenje« znači obrnuti (okrenuti) odnos sredstava i cilja: čovjek se ne priznajući vrijednost i veličinu osobe u sebi samome i u drugima, lišava mogućnosti da živi vlastito čovje-

štvo i da uđe u zajedništvo solidarnosti s drugima. »Čovjek postaje vjerodostojan samim sobom posredstvom slobodnog darivanja samoga sebe« (njevoga društvena dimenzija) i to zahvaljujući svojoj »*sposobnosti za transcenciju*«. Čovjek, kao osoba, može sebe darivati samo osobi, a potpuno samo Bogu (CA 41). U tom kontekstu *čovjek je otuđen* kad odbija da transcendirati samoga sebe i da živi iskustvo darivanja samoga sebe i oblikovanja vjerodostojne ljudske zajednice (društva) usmjerene prema njezinu posljednjem cilju, Bogu. Ono je *društvo otuđeno* »koje u svojim oblicima društvene organizacije, proizvodnje i potrošnje otežava ostvarivanje toga darivanja i oblikovanja te međuljudske solidarnosti« (CA 41).

Pošto Papa konstatira da danas postoje mnogi oblici otuđenja, ističe da »čovjek koji se brine samo ili većinom o posjedu ili o užicima, koji nije više sposoban vladati svojim instinktima i svojim pohotama te ih poslušnošću podvrći istini, ne može biti slobodan: poslušnost istini o Bogu i o čovjeku jest prvi uvjet slobode...« (CA 41).

- Zauzimanje za veću *kvalitetu života* (uz, dakako, kvantitet), tj. kvalitet robe koju valja proizvesti i potrošiti, kvalitet javnih usluga, okoline i života uopće. Sve to skupa potpomaže cjeloviti razvitak ljudske osobe u radu, koji opet, sa svoje strane, potpomaže veću produktivnost i djelotvornost samoga rada (uz »opasnost« da oslabi konsolidirane strukture vlasti, što ne mora uvijek biti negativno). Takav razvitak smješten je između privatnog prava na posjedovanje i sveopćeg određenja dobara (CA 36).
- Zauzimati se za zajedničko dobro preko *globalizacije ekonomije*, za čije oživotvorenje Papa zahtijeva oblikovanje »međunarodnih tijela« u kojima moraju biti »zastupljeni interesi svekolike ljudske obitelji« (CA 58). Upravo zbog toga Crkva – preko svoga društvenog naučavanja – poziva na suradnju svih.

2. Na društveno-političkom području

- *Treba se zauzimati za »socijalnu državu«*: jasno odrediti granice djelovanja države kao političke institucije, tj. čuvati se proširivanja državne intervencije (osobito u gospodarsko područje), jer to dovodi do novog tipa države »države blagostanja« označene kao »asistencijske države« (gdje čovjek postaje predmet /puki predmet/ asistencije države).
- *Država mora djelovati po načelu supsidijarnosti*, tj. »društvo višega reda« (u ovom slučaju riječ je o državi kao političkoj instituciji najvišeg reda) »ne smije se miješati u unutarnji život društva nižega reda lišavajući ga njegovih nadležnosti, nego mu mora, naprotiv, pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenta u vidu zajedničkog dobra« (CA 48). Riječ je zapravo o dvije komponente, koje zajednički čine ukupni društveno-politički život, tj. autonomije i interakcijske međuovisnosti u djelovanju (CA 48).
- *Poticati stvaranja »subjektivnosti društva«*: naime, nasuprot »asistencijskom ponižavanju čovjeka«, treba podržavati i promicati *dobrovoljnost* čovjeka, tj. konkretno zalaganje u solidarnosti i ljubavi, gdje važnu ulogu imaju obitelj i druga društva. Riječ je, zapravo, o »socijalnoj državi« koja se postavlja kao ideal prema kojem se ide (CA 49).

- Svaki društveno-politički sustav i političke institucije, da bi bile po »mjeri čovjeka«, moraju se voditi načelom poštivanja dostojanstva ljudske osobe u njezinoj cjelovitosti i usmjerenosti prema transcendentnom.
- *Vjerodostojna demokratizacija* političkog, društvenog i gospodarskog života *mora se temeljiti na promicanju određenih prava* kao što su, npr., »pravo na život, pravo živjeti u ujedinjenoj obitelji i moralnoj okolini koja je pogodna za razvoj vlastite osobnosti, pravo na dozrijevanje vlastite osobnosti... inteligencije i vlastite slobode u traženju i spoznaji istine; pravo na sudjelovanje u radu..., pravo na slobodno osnivanje obitelji te primati i odgajati djecu« (CA 47).

3. Na religioznom i kulturnom području

- Osigurati i promicati *religioznu slobodu* shvaćenu »kao pravo da se živi u istini vlastite vjere i u skladnosti s transcendentnim dostojanstvom vlastite osobe« (CA 47). Tako uzeta religiozna sloboda predstavlja »vrelo i sintezu« svih drugih prava čovjeka.
- Isticati da je upravo *kršćanska istina* (dakle ne ideološka, nego transcendentna) jedini ispravni temelj koji pogoduje demokratsko-političkim oblicima društva i vlasti. Time Ivan Pavao II. odriče tu mogućnost agnosticizmu i skeptičkom relativizmu, s jedne strane, dok s druge strane *slobodu veže čvrsto uz istinu*, jer se prva u potpunosti vrednuje samo ako se prihvaća druga i jer u svijetu bez istine sloboda gubi svoju vrijednost, »te se čovjek izlaže nasilju strasti i otvorenim ili skrivenim uvjetovanostima« (CA 46).
- *Zauzimati se za otvorenu kulturu*, koja traži puno čovjekovo zalaganje, jer se cjelokupna ljudska aktivnost odvija unutar neke kulture i u interakciji s njom. To znači da se prvi i najvažniji posao obavlja u *čovjekovu srcu*, gdje je osobito važan doprinos Crkve, preko njezina društvenog naučavanja, jer promiče kvalitetu ljudskih ponašanja koja podržavaju kulturu mira protiv modela koji utapaju čovjeka u masi, ne priznavajući ulogu njegove inicijative i slobode, nego vide njegovu veličinu u umijeću sukoba i rata. U tu svrhu Crkva propovijeda istinu o stvaranju i otkupljenju – koja povezuje – doprinoseći tako međusobnom razumijevanju, poznavanju i senzibiliziranju savjesti« (CA 52). Takva kultura »povećava povjerenje u ljudske mogućnosti siromaha te stoga u njegovu sposobnost da će poboljšati vlastito stanje radom i dati pozitivan doprinos ekonomskom blagostanju« (CA 52).
- *Otvoreno govoriti čovjeku* (što Crkva mora činiti preko svoga društvenog nauka) da mu je u njegovu traženju boljega *potreban dar milosti*, tj. Božja pomoć i svjetlo, a kojega Crkva mora prenijeti čovjeku.
- *Nastojati se okoristiti dvodimenzionalnošću društvenog nauka* Crkve. On posjeduje *interdisciplinarnu dimenziju*, jer ulazi u dijalog s raznim disciplinama koje se bave čovjekom, i *praktičnu ili eksperimentalnu dimenziju*: on je između života i kršćanske savjesti, s jedne strane, i prilika u svijetu, s druge strane.

Zaključne napomene

1. Nakon pomnog analiziranja društvenog učenja Crkve iznesenog u enciklici »Centesimus annus« mogu se izdvojiti kao misli-vodilje sljedeće: *središnjost osobe* prema naznakama teološke antropologije; *zajedničko dobro* shvaćeno kao skup uvjeta koji pogoduju cjelovitom razvoju ljudske osobe; *načelo supsidijarnosti* (pomaganje uz poštivanje autonomije subjekta), tj. shvaćanje društva kao organske datosti u kojoj svako tijelo ima vlastite razloge i vlastite odgovornosti; *solidarnost* kao zadatak pojedinca i narodâ; *sveopće određenje dobara* koje donosi potvrdu privatnog vlasništva (kao pravo nužno i relativno) u kontekstu kolektivne odgovornosti.

2. Razvitak društvenog pitanja ukazuje na *količinsko ubrzanje* (povećanje) koje dovodi do *kvalitativnog skoka*: socijalno pitanje dovodi do društvenog pitanja, tj. društva kao dinamičke i složene stvarnosti koja se ne može tumačiti mehanicistički i dakle podložna našoj odgovornosti (manipulaciji) kao etički projekt. Društveno naučavanje *dio je moralne teologije* i sastavni dio navještaja Radosne vijesti duboko pozitivne budućnosti, naviještene Kristovim uskrsnućem, što povijest čini mjestom spasenja.

3. Društveni nauk Crkve živi i razvija se u krilu životne napetosti između *političke dimenzije i dimenzije kršćanskog življenja*. To konkretno znači: vjernost novim stvarima ljudske povijesti i novim stvarima koje je navijestilo i uvelo Božje kraljevstvo.

4. S gospodarskog stajališta Ivan Pavao II. pruža dosljedno *tumačenje nekih vidika suvremene ekonomije*, o kojima se izražava pozitivno, ali i kritički, kao npr.: *kapitalizam* kao sustav slobodnoga gospodarstva uzet kao stvarnost koju tek treba ostvariti; *istinsko slobodno gospodarstvo*, uz slobodno poduzetništvo, različito od postojećeg tržišnoga gospodarstva (to je središnji prijedlog enciklike); u okviru postojećeg i željenog gospodarskoga sustava treba ispravno vrednovati funkciju *profita*: treba razlikovati *pravedni dobitak* od *proračunatog dobitka*, tj. odbaciti utilitarizam kao isključivo načelo djelovanja, a koje se veže na sebičnost i isključivi individualizam; u okviru slobodnoga gospodarstva razmatra se *tržište rada* (slobodno tržište), koje mora poštivati dostojanstvo i rada i radnika, pri čemu se ne može služiti tradicionalnim pravilima tržišta (tretiranje rada kao robe koja ovisi o zakonima i hirovima ponude i potražnje, itd.); s obzirom na političke institucije, od kojih je na prvome mjestu država, enciklika kritizira državu blagostanja (koja se vrlo lako pretvara u asistencijsku državu), koja je često gluha za potrebe najslabijih i najsiromašnjih, a zalaže se za *socijalnu državu*; *središnjost potrošača*, vezana ne samo za bogate zemlje nego i za one koje to nisu, daje razloga oštroj kritici potrošačkog mentaliteta, tj. rasipanje dobara i otuđujuća manipulacija samog potrošača.

5. Dok se u RN osjeća određeno potcjenjivanje vrijednosti poduzetničke kulture, dotle je u CA *slobodno poduzetništvo* (koje je u službi cjelokupnog razvitka ljudske osobe) cilj prema kojem se ide.

6. Od prava na rad do *kulture rada* (CA 15), koja sadrži tri dimenzije: *ekonomsku*: društvo mora osigurati radnicima »uvijek bolje stjecanje spoznaje i navika koje omogućuju da rad postane kvalificiraniji i produktivniji« (CA 15), a što uključuje i privatno vlasništvo, pravičnu plaću i dr.; *društvenu*: poduzeće je, osim »društvo kapitala«, prije svega »društvo osoba« (CA 43) s različitim zadacima i funkcijama; *duhovna*: pravi uzrok pada realnog socijalizma

jest »duhovna praznina izazvana bezboštvom«, koja ne može biti ispunjena niti kapitalizmom niti demokracijom bez dubokih promjena (usp. CA 29), a Crkva je ta koja može i treba, preko svoga društvenog nauka, pružiti ono potrebno duhovno što čovjeka i društvo izgrađuje iznutra, pri čemu Papa polaže nadu osobito u novi susret između Crkve i radničkog pokreta u »teškom zadatku ponovnoga društvenog i moralnog strukturiranja i obnove Istoka i Zapada« (CA 26). Tako od prava na rad, gdje radom zarađujem potrebno za pristojan život, stižemo do kulture rada, tj. trenutka gdje rad postaje sredstvo ostvarivanja čovjeka kao suradnika Božjega.

7. *Korijeni društvenih zala* su, prije svega, *moralne naravi*, i zato je za njihovo iskorjenjenje potrebno *hitno obraćenje* od ponašanja nadahnutog nekontroliranom sebičnošću prema kulturi vjerodostojne solidarnosti. CA ističe tri goruća problema koja treba hitno riješiti: nepravedna raspodjela dobara između industrijaliziranih i siromašnih zemalja, nepravedna raspodjela dobara unutar iste nacije (zemlje), određenje dobara, tj. naša odgovornost u odnosu na stvoreno. U tom duhu i *javne vlasti* (u prvom redu država) moraju biti na dobro svih, tj. njihovo djelovanje mora biti određeno zajedničkim dobrom. Dakle, nije svrha Papine analize niti kritiziranje postignutog napretka razvijenih zemalja niti nijekanje odgovornosti zemalja u razvoju u pomanjkanju promocije njihova rasta.

8. Enciklika »Centesimus annus« (za razliku od RN) obuhvaća sva područja ljudskog življenja. Riječ je o maloj enciklopediji koja dotiče mnoge probleme i pitanja sadašnjeg trenutka, te zbog toga ne može ulaziti u detaljnije objašnjavanje pojedinih dotaknutih tema i elemenata.

9. S ovom svojom enciklikom Ivan Pavao II. ne svrstava se niti desno, tj. u kapitalizam (kao u »Wall Street Journal«, koji, gledajući i uzimajući encikliku kao ekonomski dokument, Papu vidi kao promicatelja novog kapitalizma – u članku W. McGurn: »Papa je kapitalista« /iako u američkom tisku CA nije baš oduševljeno primljena/), niti »lijevo«, u antikapitalizam (do čega su došli u svom razmišljanju u »Manifestu« neki ljevičari). Ivan Pavao II, dosljedan duhu evanđelja i čovjekova integralnog razvitka, iznosi općevažeca načela i za čovjeka i za društvo na njegovu hod u sadašnjost i u budućnost.

Pri kraju enciklike Papa, rekapitulirajući hod društvenog zauzimanja Crkve od RN do danas, naglašava da se Crkva još uvijek nalazi pred novim stvarima i novim izazovima koje treba ostvariti i na koje treba odgovoriti.

Ono što CA predstavlja možda je najvažnije, a to je: konačno prihvaćanje ekonomije (i njezinih zakona) od strane katoličke misli ili razmišljanja (dakako uz određene uvjete iznešene u enciklici).